

कथाशताब्दी - प्रास्ताविक

अशोक दामोदर रानडे

(मूळ प्रसिद्धी - कथाशताब्दी, संपा. विजया राजाध्यक्ष, अशोक रानडे, ग्रंथाली प्रकाशन, मुंबई, १९९३)

कथन ही प्रक्रिया आणि कथा हे तिचे फलित. म्हणजे कथनतत्त्वाचा विचार हे आद्य कर्तव्य. वेगवेगळ्या कथाविष्कारांत आणि कलामाध्यमांत कथा असते हे ढोबळ सत्य. सूक्ष्मात जाऊन पाहिल्यास सगळीकडे कथा नसते. पण बऱ्याच ठिकाणी कथन असते असे म्हणावे लागते. ही प्रयोगकला आणि प्रक्षेपण माध्यमांचा विचार विद्यमान संदर्भात अनिवार्य वाटू लागतो. नृत्य, संगीत, आणि नाट्य या प्रमुख प्रयोगकलांचा विचार चर्चासत्रात स्वाभाविकपणे झाला.

असेही ठरविण्यात आले, की विचार दोन पद्धतींनी समोर यावा. एक तर प्रयोगकलांचा विचार करणाऱ्यांनी आपले म्हणणे शब्दांकित करून मांडावे. दुसरे म्हणजे कथा/कथनाशी नाते सांगणाऱ्या आविष्कारांना सादर करावे आणि कथा/कथन आणि प्रयोगकलांचे वगैरे नाते काय हे ठरविण्याची त्यांना मोकळीक ठेवावी!

कथाकथनकर्ते व. पु. काळे आणि नर्तिका शमा भाटे यांनी सादरीकरण आणि स्पष्टीकरण, अशा दोन्ही जबाबदाऱ्या सांभाळल्या.

श्री. केदार बोडस यांनी अन्हैया बिलावल रागातली बंदिश सादर केली. आशय होता, 'कृष्ण यशोदेला तक्रारीच्या सुरात सांगतो की आज मी गुरे चारायला जाणार नाही, ही तुझी कांबळी आणि काठी परत घे!' श्री. मारुतीबुवा बागड्यांनी संत नामदेवांचा अभंग खास वारकरी ढंगाने सादर केला. आपला एकेकाळचा खेळगडी कृष्ण आता द्वारकेचा राजा झाला आहे, सिंहासनावर बसून मिरवितो आहे, त्याला भेटू या असे म्हणून गोकुळचे गोपाळ जथ्था करून जातात, असा प्रसंग रचनेत वर्णिलेला होता. निवेदन जोडीत-तोडीत बुवांनी सादरीकरण साधले.

दोन्ही सादरीकरणांतून प्रत्यय आला, की कथेपेक्षा संगीताला प्रसंग जवळचा आणि कथनापेक्षा परिणामनिर्माण. प्रसंगांच्या मालिकांतले तर्ककारण सांभाळणे संगीताच्या भाषेला जमत नाही. जमावे असेही नाही, कारण उद्दिष्टच निराळे. पोवाड्याचा प्रत्यय निराळा, म्हणून पोवाडा सादर करण्याची कल्पना होती. पण ते सोयीचे ठरले नाही.

कथेवर नाट्य मुद्दाम बेतायचे ठरविले तरी नाट्याच्या चष्यातून कथा निराळीच भासू लागते. म्हणजे असे की, कथेतून गोष्ट घ्यावयाची, पण हालचाल, हावभाव, हातवारे, हेल, त्याचप्रमाणे रंग-प्रकाश-छाया वगैरेंच्या सहाय्याने निराळेच विश्व उभारले जाते, असा अनुभव आला. कथासूत्र मिळते, पण कथा नाही. कथनाला मुरड घालून नटन सिद्ध होते. प्रयोगकलांत अपरिहार्य असणारी उपस्थिती व कमी-अधिक प्रतिसाद देणारा श्रोताप्रेक्षक हा महत्त्वाचा घटक. सादरीकरणाचा नूर बदलून टाकण्याची शक्ती या घटकात असते.

प्रक्षेपणमाध्यमांची अस्मिताच निराळी. याला कारणे दोन. एक तर सर्वमान्य परिस्थितीमुळे सादरीकरणात खास अलिप्तपणा दिसतो. शिवाय प्रक्षेपित प्रतिमा, प्रक्षेपणाच्या नियंत्रणाची सोय वगैरेमुळे बारकावे टिपण्याची श्रोते-प्रेक्षकांची क्षमता वाढते.

आकाशवाणीद्वारा केवळ श्राव्य, तर दूरदर्शन वगैरे द्वारा दृक्- श्राव्य प्रतिमा ज्या प्रकारे फेकली जाते त्यामुळे श्रोते-प्रेक्षकांचा सहभाग प्रत्यक्ष आविष्कारास न बदलविणारा पण अधिक स्वतंत्र, तसाच व्यक्तिगत असू शकतो. अशा परिस्थितीत कथा आणि कथन

साहित्यातील रूढ वाटेपेक्षा निराळ्या वाटेने जाऊ शकते. तसे ते जात नाही असा सूर प्रस्तुत माध्यमांच्या अभ्यासकांनी लावला असे म्हटले तरी चालेल.

साहित्यधर्मी विचारकांचा कथा आणि कथनविषयक विचार प्रयोगकला आणि प्रक्षेपणमाध्यमांतून होणाऱ्या आविष्कारांना न्याय देऊ शकत नाही. आविष्कारांची विविधता वरवरची नसली तरी कथनातून कथा सांगण्याचा आग्रह धरू नये इतके तरी मान्य व्हावे!
